

---

# KÖNYVEKRŐL

---

LÖFFLER TIBOR

## Ifjúság és politológia

Mi a politika? Bevezetés a politika világába.

Szerkesztette: Gyurgyák János.

Századvég Kiadó, Budapest 1994.

A kötet kilenc tanulmányt tartalmaz, két részre bontva. Az első „A politika világa” című *politológiai* fejezet Körösi András (Kormányzati rendszerek), Szalay Péter (Az alkotmányos szabályozás), Ágh Attila (Közpolitika), Baán László (A helyi önkormányzatok), Bihari Mihály (Politikai pártok és szakszervezetek), Schlett István (Nemzetek és nemzeti kisebbségek), Dunay Pál (Nemzetközi politikai intézmények), Kende Péter (Politikai kultúra, civil társadalom, elit), Gyurgyák János (Politikai ideológiák) tanulmányait tartalmazza, míg Rainer M. János (Magyarország a szovjet érdekszférában) és Kéri László (Az átmenet éveit és a demokrácia születése) írásai a „Kis magyar politikatörténet 1944–1993” című *politikatörténeti* fejezetet alkotják. A kötetet Gombár Csaba „Mi a politika?” című esszéje vezeti be, és a Málnay Barnabás szerkesztette fogalomszótár zárja.

A kötet értékelését azzal kell kezdenem, hogy a nyelvezet és az absztrakciós szint sok helyen ellentmond a hátsó borítón közöltekkel: az olvasó nem tankönyvet, hanem inkább kézi- vagy segédkönyvet tart a kezében, ám elsősorban mégis *középiskolai diákoknak* és tanároknak ajánlják, minthogy a politikát még nem tanítják az iskolákban. Ehhez képest a szerzők kifejezésmódja néhol szinte már ezoterikus, tele van tűzdelve mélyebb elméleti tudást, alaposabb olvasottságot vagy tájékozottságot feltételező gondolatmenetekkel, utalásokkal, fogalmakkal és szakzsargonnal: dichotómia, rekrutáció, bonapartista, bázisdemokrácia, posztmateriális értékek, pszeudoszisztematikus, államszocialista, bolsevik, sztalinista, univerzalizmus (a szó több értelemben is előfordul), politikai mezoszféra, instrumentalizmus, pragmatikus, re-

mitologizálás, technokrata, ideokrata, preindusztriális, nómenklatúra, monetaristák, interakció, attitűd, GDP, jóléti állam, rurális, tervutasítás és -lebontás, unifikált, ortodox, guildszocializmus, fabianizmus, falangizmus, szlavofil, transzcendentalizmus stb. Tekintettel a megcélzott olvasóközönségre, amelyet Gombár Csaba is megszólít, a politológiai alapfogalmakat – egyébként hiányosan – tartalmazó fogalomszótár ilyen irányú kibővítése kiküszöbölhette volna az idegen szavak szótárának kényszerű és elkerülhető használatát. Mindamelllett azért szemmel látható a szerzők igyekezete, hogy didaktikailag elfogadható anyagokat adjanak ki a kezükből. Egy alaposabb szerkesztői szöveg-gondozás minden bizonnyal segítette volna szándékuk maradéktalan megvalósulását.

Gombár Csaba bevezető esszéje hasznos – és elméleti általánosításra érdemes – kísérlet a mindennapi tudat és a szakpolitológiában meglévő politikaképek között tátongó szakadék áthidalására. (A politológusok a politika mineműségét és törvényszerűségeit előszeretettel vizsgálják úgy, hogy adottnak és természetesnek veszik a politikai szféra elkülönülését a társadalomtól, s legfeljebb csak a kettő közötti funkcionális összefüggéseket elemzik. Ezért módszertanilag nem szívesen veszik figyelembe, de legalábbis irrelevánsnak tekintik, a politika értelmezésekor annak a közegnek az érzelmi és tudati reakcióit, amelyben a politikai szféra *funkciókat* lát el.)

Érdekes, egyben érthetetlen is, hogy magáról a *politikáról külön tanulmány nem készült!* (Ennyiben szó szerint igaz, hogy csak „bevezetésről” van szó.) A hézagot viszonylag, az adott keretek között, eléggé jól pótolja Ágh Attilának a közpolitikáról adott magvasabb, de sorrendben mégis csak harmadik elemzése. Ez is jelzi, szerintem, hogy a válogatás, a témaválasztás szempontjai esetlegesen lehettek. Hiányzik egy *szerkesztői előszó* – ezt Gombár esszéje nem képes helyettesíteni –, amely tisztázná a kötet „bevezetés” jellegét és a tartalmi korlátokat. Nem utolsósorban pedig a tanulmányok között meglévő tartalmi átfedéseket, amelyek többször is ellentmondásba torkollnak.

Körösényi András *kormányzati rendszerekről* szóló tanulmányának lényege a modern demokráciák és diktatúrák szembeállítása. Körösényi gondolatmenete és a tanulmány logikai szerkezete több ponton érintkezik Szalay Péterével. A tartalmi átfedések, valamint a logikai és terminológiai ellentmondások miatt kénytelen vagyok a két tanulmányt együtt (is) vizsgálni.

Körösényi András először is nem a kormányzati rendszer, hanem a *politikai rendszer* fogalmával kezdi, s miután megállapítja, hogy a politikai rendszerek között „sokféle” ismeretes, minden indoklás nélkül „leszűkíti” e sokféleséget a demokrácia vagy diktatúra dichotómiájának kérdésére. Következő lépésként a modern demokráciát és diktatúrát „intézményi és döntéshozatali eljárási” rendszerként határozza meg, ezért a politikai rendszer fogalmáról átvált a *kormányzati rendszer* fogalmára. A továbbiakban a modern demokrácián belül megkülönbözteti a parlamentáris, az elnöki és a félelnöki, a diktatúrán

belül pedig az autoritárius és totalitárius rendszereket. Ezeket elég érthetően ismerteti, de az, hogy más, mellékesen használt fogalmakat alkalmaz, illetve csak felvillantja az azok által jelezni hivatott jelenségeket vagy összefüggéseket, kisebb zavart okoz. Megemlíti az abszolút monarchiát, röviden kitér az alkotmányos monarchiára és a francia „szélsőséges” parlamentarizmusra, szóba hozza még – de csak utalásszerűen – az (osztrák és német) „parlamenten kívüli” kormányzati rendszert és a (francia) autoriter-bonapartista tradíciót...

Szalay Péter ezzel szemben nem a politikai vagy a kormányzati rendszer, hanem az *állam* fogalmára épít. Az államok közötti választóvonalat a hatalomgyakorlás mikéntje szerint húzza meg, következképpen, de már „alkotmánytani” alapon, a hegemonisztikus és a monopolisztikus hatalomgyakorlást különbözteti meg (42. old.). (Ez nagyjából megfelel Körösényi felosztásának, a demokrácia és diktatúra dichotómiájának.) Ahogy Körösényi átvált a *politikai* rendszerről a *kormányzati* rendszerre, úgy lép Szalaynál az *állam* (és a hatalomgyakorlás mikéntje) helyébe az *államforma*.

Körösényi a modern kormányzati rendszerek lényegének azt tekinti, hogy a hatalom alapja a választás, a beleegyezés, a felhatalmazás (demokrácia), avagy az alkotmányos felhatalmazás hiánya, az önkény (diktatúra). A szerzők gondolatmenete hasonlatos mindaddig, amíg Szalay az államforma meghatározójának a „főhatalom” keletkezésének és átalakulásának módját, valamint a legitimációs sajátosságokat tartja (44. old.). Igaz, az államhatalom két típusának az öröklés szerinti monarchikust és a választás szerinti köztársaságit tekinti, mely szempontok Körösényinél nem találhatóak meg, de mivel a valódi különbséget Szalay a mindennapok politikai gyakorlatának tudja be, fogalmi megragadására bevezeti a *kormányforma* terminusát. A *kormányformákról* adott tipológiája – prezidenciális, kancellári, parlamentáris – viszont már alaposan eltér Körösényi *kormányzati rendszerétől*. A különbség fő oka, szerintem az, hogy Szalay egy-egy típust az államfő, a törvényhozás és a kormány egymáshoz való viszonyából vezet le. (A változatosság kedvéért itt a kancellár típusú forma marad homályban.) A fő hatalmi ágak bevett elválasztását (törvényhozás, végrehajtó hatalom, bírászkodás) Körösényi a törvényhozás két kamarára osztásával és a föderalizmussal (23. old.), Szalay viszont az önkormányzattal, az alkotmánybíráskodással, a bürokráciával és a nyilvánossággal (44. old.) egészíti ki.

Körösényi András az *elnöki rendszer* tipikus példájának az Egyesült Államok berendezkedését adja meg, mondván, hogy ott „a törvényhozás és a végrehajtás autoritása más-más forrásból táplálkozik”, azaz az elnököt a nép választja, nem a parlament (28. old.). Három oldallal később, a francia „főelnöki” rendszer ismertetésekor viszont azt írja: „igazi elnöki” kormányzás (sic!) akkor jöhet létre, ha „ugyanaz a párt nyeri meg a parlamenti és a köztársasági elnöki választásokat”, miáltal „a köztársasági elnök kezében összpontosul a végrehajtó és a törvényhozó hatalom”, és „a miniszterelnök a köztársasági elnök politikájának

a végrehajtója” (31. old.). Mindezzel szemben Szalay Péter tanulmányában nemcsak választott köztársasági elnököt, hanem monarchát (király, sah stb.) is találunk a „*prezidenciális*” kormányformák államfői között (45. old.).

Körösényi András belebonyolódik az újabb kori demokráciaelméletek labirintusába, midőn a demokrácia fogalmának értelmezésekor megállapítja: az „ókori” demokráciával ellentétben a „modern” demokrácia nem „népuralom”. Mivel a szöveg nem nyújt fogódzót annak eldöntésére, hogy Körösényi számára a „*nép*”-nek mint egyfajta társadalmi csoportnak az „*uralma*” vagy pedig az adott „*kormányzati*” rendszernek az „*uralmi*” jellege a kérdéses, érdemes közelebről szemügyre vennünk a szerző gondolatmenetének logikai szerkezetét ebben az esetben is.

Körösényi először is rögzíti problémafelvetés gyanánt a demokrácia és diktatúra modern kori ellentétét, ami által előtérbe kerül a politikai hatalom legitimitását nyújtó eljárások és intézmények kérdése. Ezután pedig megadja a demokrácia hagyományos, „ókortól” kezdődő jelentését és kijelöli az „ókori” demokrácia alapját: az állampolgárok közvetlen részvétele a politikai döntésekben. Ezt rögtön kiegészíti a modern demokrácia leírásával: „közvetett”, azaz „képviseleti” berendezkedés, mert az állampolgárok választás útján képviselőkre bízzák a közügyek intézését. Az egybevetés végeredménye: a modern demokrácia nem népuralom.

Körösényi András tehát a modern demokrácia és diktatúra ellentétét vizsgálja, úgy, hogy kiemeli az intézményrendszer és a döntéshozatali eljárási rend mozzanatait, majd pedig ezekhez mint elemzési szempontokhoz igazítva oldja fel a demokrácia fogalmának értelmezése körüli ellentmondásokat.

Gondolatmenetét és álláspontját azzal támasztja alá, hogy a demokrácia mibenlétével kapcsolatosan a modern politikai gondolkodás kétféle irányzatáról beszél, s az egyikben, a „*procedurális*” irányzatban rá is ismerhetünk a szerző felfogására. (A másik, a „szubsztantív” felfogás nem a döntéshozatal módját, hanem a döntések „milyenségét” vizsgálja és a demokráciában a „közérdek” vagy a „közjó” szerinti kormányzást látja.)

A középszintű olvasó ezzel végül is három felfogást kap a demokráciáról, egy ókorit (népuralom) és két modern felfogást (szubsztantív és procedurális), miközben első tankönyve sugallja azt a negyediket is, amely Körösényinél csak logikailag tételeződik. A szerző következetesen használja az „állampolgárok” kifejezést, s a „*tirannus*” esetében az „*egyed*”-uralmat, míg a modern diktatúrában egy „*politikai kisebbség*” kormányzását látatja. Nem derül ki viszont, hogy az „egyeduralom” vagy a „*kisebbségi kormányzás*” alatt az „állampolgárok” rendelkeznek-e politikai jogosítványokkal, tehát hogy valamilyen politikai jogközösségnek foghatjuk-e fel őket, illetve hogy az „ókorban”, akár a „*tirannus*” megelőzően, fennállt-e valamilyen „*politikai kisebbség*” kormányzása, s e kisebbséget (is) tekinthetjük-e politikai

jogközösségnek. Való igaz, hogy például az ókori (görög?) demokráciákban sajátos „procedurális” rend alakult ki, amely biztosította az „állampolgárok” közvetlen részvételét a közügyek intézésében, de nem tekinthetünk el attól, hogy a legfőbb hatalmat gyakorló és törvényhozó szerv (népgyűlés) bizonyos értelemben azonos azokkal, akik felett a hatalmat gyakorolják. Az „ókori” és a „modern” demokrácia közötti különbség tehát véleményem szerint az „ókori” társadalom közösségi jellegében fogható meg, mely közösségiségnek, mint *előfeltételnek*, csak *következménye* a „közvetlen” demokrácia adott „procedurális” rendje. Szigorúan *történetileg* nézve, s kevésbé az *intézményi logikák* alapján vizsgálva, a nép „uralmának”, a demokráciának a sajátossága inkább az, hogy a politikai jogokat kiterjesztik az alsóbb néposztályokra, túllépve azokon az uralmi formákon, amelyekben a politikai jogosítványok és a hatalom gyakorlásának alapja a születés, a származás (arisztokrácia) vagy a vagyon (timokrácia) volt. (A legfőbb tisztségviselőket, a sztrategoszokat, egyébként is választották.) Ezáltal valósul meg a „demos-kratos”: a démosz politikai akaratának érvényesítése azok *felett*, akik a társadalmi rétegződésnek a démoszénál *magasabb* szintjeit foglalják el és korábban a politikai hatalom *kizárólagos* (a démoszt kizáró) birtokosai voltak. Körösényi András talán valójában a parlamentarizmus mint kormányforma (eljárési rend) foglalkoztatja, ezért nem kapnak kellő hangsúlyt tanulmányában a modern parlamentarizmus *nem demokratikus (elitista)* fázisai, amikor is az alsóbb néposztályokat különböző jogi és eljárési rend által kizárták a *politikai jogok* gyakorlásából. Eszmetörténetileg a demokrácia és – pejoratíve – a tömegdemokrácia, politikatörténetileg pedig a demokratizálódás fogalmai éppen arra utalnak, hogy a modern demokráciák „alapja” (lényege?) a *választójog* radikális kiterjesztése... (A későbbiekben Gyurgyák János is adós marad a történetileg fontos elitista liberalizmus ábrázolásával, pontosabban szólva feloldja azt az ebben az esetben kevésbé kifejező „klasszikus” liberalizmus fogalmában.)

Körösényi András végül a totalitarizmus és az autoritarizmus hangsúlyozott megkülönböztetése után egészen meglepő módon az autoriter rendszerek közé sorolja, 1948-tól kezdődően, a magyarországi egypártrendszer (38.old.). A vonatkozó szövegrész alapján a Rákosi-rezsim uralmát a járatlan olvasó akár „pusztán politikai” diktatúrának is tekintheti, amelyben – idézem – ugyan nincs politikai pluralizmus, „de meghagyják a politikán kívüli létszférák – gazdaság, kultúra, tudomány, oktatás, valamint a magánélet – autonómiáját, a társadalmi pluralizmust. A rezsim csak politikai ellenfeleit üldözi, de nem teszi lehetővé az egyes társadalmi csoportok civil szerveződését, a szabad vallásgyakorlást, az egyesületek és érdekképviselők szerveződését”!! (37.old.) Bonyolítja a képet, hogy a szerző ugyanakkor az 1958 utáni Franciaországról azt írja: „ismét a hatalom autoriter felfogása, az erős végrehajtó hatalom megteremtése felé lendült a politikai inga”, mert De Gaulle gyakran élt az alkotmány megkerülé-

sével vagy megsértésével (30. old.). Itt kell megjegyeznem rögtön azt is, hogy Ágh Attila meg kifejezetten úgy fogalmaz, hogy az „állam-szocialista” társadalmakban „nem jött létre 'totalitárius', mindent tökéletesen egy központból irányító politikai rendszer”, ellenben Rainer M. János, Bihari Mihály és Gyurgyák János következetesen használják a „totalitárius” jelzőt (306–307., 360. old.) a kommunista rendszerek értelmezéséhez, és Kende Péternek is az a véleménye: „A társadalom totális ellenőrzése Magyarországon az ötvenes évek első felében alakult ki, s ez a rendszer, működési formáinak lazulása ellenére is, egészen a nyolcvanas évek végéig fennmaradt” (246. old.).

Szalay Péter, eltekintve a fentiekben kifogásolt részekről, világos és jól tagolt leírást ad a modern parlamenti demokráciák alapelveiről és intézményrendszeréről, akárcsak Baán László a helyi önkormányzatokról, Dunay Pál a nemzetközi politikai intézményekről és Schlett István a nemzetekről és nemzeti kisebbségekről.

Ágh Attila a „Közpolitika” című tanulmányában terminológiai újítást kezdeményez, de tulajdonképpen csak állást foglal abban a vitában, hogy a politikát hatalom- és államirányú érdek- és akaratérvényesítésnek, avagy a „polisz” paradigmája nyomán a „közügyek intézésének” tekintsük-e. Ágh az utóbbi mellett kötelezi el magát, s azt az angol szakzsargon alapján „közpolitikának” nevezi el. Ami új, az az, hogy fogalomkészletébe nem veszi fel a „kormányzás” fogalmát, s a „közügyek intézéseként” felfogott „részvételi” demokráciát összekapcsolja a szakértőknek a politikacsínálásban való részvételével, ezáltal pedig a „közpolitikát” úgy határozza meg, mint ami egyszerre „gyakorlata és elmélete” a társadalom öngazgatásának (83. old.). A szerző ezt annak árán tudja megtenni, hogy a „politikacsínálást” azonosítja a döntéshozatallal, a döntéshozatalt pedig kifejezetten racionális döntésként értelmezi. Ezen az úton eljut odáig, hogy a politika egyenesen mint „stratégiai” döntés jelenik meg (84. old.), viszont nem jelzi, hogy a politika így értelmezett világában hol van (marad) helye, szerepe a kényszernek, az erőszaknak és a szankciónak. Így fordulhat elő, hogy a „politikacsínálás” folyamatának szakaszolásakor előbukkan ugyan a „hatalmi válság” problémája, de csak mint a „döntésképtelenség” vagy „alacsony hatékonyságú” döntések meghozatala...! (108. old.) Mindezt korántsem az elméleti háttér hiányával tudom magyarázni, hanem inkább azzal, hogy a tanulmány – valószínűleg – a politikában aktív szerepre vágyó politológia, illetve az e törekvéshez hasonított „alkalmazott” politikatudomány zászlóbontása.

Talán Gyurgyák János vágta a legkeményebb fába a fejszét. Egyszerre ad társadalomelméleti magyarázatot „az” ideológia keletkezésére, természetére, típusaira és ismertetést a „nagy történelmi ideológiák” (liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus, kommunizmus, anarchizmus, fasizmus és populizmus) főbb elveiről. Gyurgyák végül is nem mond újat az ideológia természetéről, inkább csak interpretálja az eddig leírtakat. Ez annyiban okoz problémát, hogy így ő sem tudta elkerülni a felhasznált irodalom sokszínűségéből fakadó

módszertani buktatókat és következményeiket. A világnézetnek, az ideológiának és a (politikai) eszmének az egybecsúsítását, legalábbis a fogalomhasználat során. A politikai ideológiának és „az” ideológiának az azonosítását. Azt a deduktív eljárást, hogy „az” ideológia lényegét az úgynevezett nagy történelmi ideológiákból vezetik le. (Egy másik megoldás a társadalmi lét és cselekvés kommunikatív dimenzióiból indítani: az emberek szocializálódnak, érintkeznek egymással, tudatilag felfogják a társadalmi és természeti valóságot, kommunikálnak egymással stb. Már az egyének mindennapi tudata tartalmaz a mindennapi érinkezésből származó társadalom- és világképeket, valamint cselekvési és értékelési elveket.)

Gyurgyák János is óv a jobb- és baloldal fogalmainak használatától, de úgy vélem, ezt a társadalomkutatók körében elharapózott módszertani sovinizmusnak tulajdoníthatjuk: egyrészt beszél a jobb- és baloldal hitéről, elveiről, eszményképeiről, másrészt arra hivatkozva veti el a fogalompárt, hogy alkalmazásával különböző politikai jelenségeket nem lehet *leírni*. Tehát nem hajlandó e fogalmakat annak kezelni, amik: politikai tudatformának, azonosságtudatnak és beállítódásoknak. Gyurgyák is beleesik az eurocentrikus gondolkodás csapdájába: a nagy *történelmi* (!) ideológiák közé csak európai típusúakat sorol be. (Ennek oka nem derül ki.) Az általa alkalmazott logikai és történelmi tipológiával viszont képtelenség rendszerezni a nem európai típusú társadalmak ideológiáit. Pedig ott is hatnak koherens világképek, érték- és célrendszerek, cselekvési, értékelési elvek stb. (Itt mutatkozik meg igazából a politikai eszmerendszerek és az ideológiák azonosításának módszertani hátulütője.) A nagy történelmi ideológiák ábrázolásakor már oly magas fokú a szintézis, hogy szinte a zanzásítás határait súrolja. Találó a szerző által használt kifejezés arra, amit kapunk: dogmatika. Nem tudunk meg semmit a libertárius eszméről vagy a – Közép-Európában eszmetörténetileg és politikailag kulcsfontosságú – nemzeti liberalizmusról, az európai reform-, szociál-, politikai és radikális konzervativizmusról, s úgy tűnik a szövegből, hogy a „kontinentális” (nem angolszász) konzervativizmust lényegében a De Maistre-féle francia tradicionalizmussal azonosítja. A kommunizmus, mint eszme, kimerül Marxban (elmélet?) és a totalitárius rendszerben (gyakorlat?). A náciizmus, a fasizmus, a falangizmus és a neofasizmus „közös jellemvonásai” inkább a nemzetiszocializmusra emlékeztetnek. Viszont kétségtelen pozitívum a populizmus bemutatása az ideológiák között, bár néhány ponton kísért az antipopulista publicisztika ama hittétele, hogy a populizmus nem más, mint hivatkozás a népre, demagógia.

Kende Péter a politikai rendszer működését négy elemű kapcsolatrendszerben vizsgálja. Szerinte minden politikai rendszer a civil társadalom (mint társadalmi háttér), az állampolgárok politikai kultúrája és a szellemi-politikai elit köré szerveződik. Kende szociológiai-lag konkretizálja a szokványos és gyakran elméletieskedő megközelítéseket rendszerről és környezetéről, inputról és outputról.

A politikai kultúra és a civil társadalom már eddig is bevett tárgya volt az elméleteknek, az elitek kérdése viszont inkább eszme- és elmélettörténeti kuriózumnak (lásd Pareto és Mosca), semmint a rendszerkutatások elemzési szempontjának számított a politikaelméletben. Kende Péter az ismert megoldások mellett kötelezi el magát, midőn a politikai kultúra lényegét a sajátos problémaérzékelésben és -kezelésben, a kihívásokra adott, s a mentalitásban és magatartásban megvalósuló közösségi válaszokban jelöli meg. Ennek megfelelően viszont, mint az várható, a fogalomértelmezés során nem veszi számba az (akár egyéni!) beállítódások és magatartások megfelelését az érvényes – kivált a fennálló intézményekből eredő – politikai normáknak és elvárásoknak. (Ez az összefüggés azért is lenne fontos, mert egyébiránt megjegyzi: a társadalom az intézményeket működtető elitek magatartásmodelljét követi.) Abban viszont eltér a megszokottól, hogy a válaszadó szubjektumot politikai makroközösségnek (nép, nemzet) és nem csoportminőségűnek (réteg, rend, osztály, párt stb.) tekinti. Kissé erőltetettnek tartom azt, hogy a problémák közösségi kezelése és érzékelése, valamint az önkormányzás képessége közé egyenlőségjelet tesz, hiszen a kihívásra adott adekvát válasz nagyon is függvénye a közösség által elfogadott (akár nem demokratikus) értékeknek és a kihívás természetének. (Lásd az „ázsiai” társadalmak és a despotizmusok közötti funkcionális összefüggéseket, avagy a közép- és kelet-európai abszolutizmusoknak a kihívás és válasz koordinátái között való értelmezését.)

Bihari Mihály a tőle megszokott precizitással, világos gondolatmenettel és gondos tipológiával tekinti át a modern politikai pártok általános szociológiai jellemzőit. Az elméleti vázlatot kiegészíti egy jól megírt adalék a jelenlegi magyar pártrendszer kialakulásáról és szerkezetéről. A szakszervezetekről és más érdekképviselletekről leírtak viszont kurtára sikeredtek. Leginkább az érdekképviseltek és a politikai pártok közötti politikai kapcsolatok és viszonyok megvilágítását hiányolom. Tartok tőle, hogy a tanulmány elején közreadott felsorolás a politikai pártok történelmileg kialakult legfőbb típusairól (proto- vagy előpártok; szervezett pártok; osztálypártok és tömegpártok; versengő néppártok; totalitáriánus állampártok) inkább zavarólag hatnak, mert a továbbiakban a modern pártok jellemzőinek pontokba szedett részletezése nem illeszkedik a tipológiához. (A „honorácior párt” fogalma is csak véletlenszerűen kerül elő a későbbiekben.) Az adott szövegösszefüggésekből az avatatlan olvasó arra következtethet, hogy a „sok” és a „több” pártrendszer között nincsenek lényegi különbségek, legalábbis a magyar pártrendszer keretein belül. Bihari is él a „politikai osztály” kifejezéssel, igaz, időzőjelet használva (162. old.). Ha jól értem, a politikai osztály nála olyan sajátos társadalmi osztályt jelent (nemzeti középosztály, reprivatizáltak tulajdonosi köre), amelynek létrejötte pártpolitikai szándékokra vagy akaratokra vezethető vissza. Kende Péter viszont azt javasolja, hogy a (politikai)

elit helyett használjuk inkább a politikai osztály kifejezést, bár úgy látja, a két fogalom amúgy alig különböztethető meg (240. old.).

Rainer M. János negyven évet átfogó politikatörténete is a jól sikerült fejezetek közé tartozik. A szerző az 1945 utáni magyar politikai és társadalmi fejlődést a szovjet megszállás és a korlátozott szuverenitás keretei között taglalja. A politológiában divó verbális radikalizmus helyett a rideg tényekről olvashatunk: megszállásról, beavatkozásról, internálásról, terrorról, kitelepítésekről, megtorlásról. Rainer M. vázlata mégsem csap át valamifajta – szintén közkeletű – horrortörténetbe. A Kádár-rendszer tárgyalásakor, 1963-tól kezdődően, azonban markáns szemléletváltás érezhető: a szerző igencsak hajlik arra, hogy a korszakot a nyolcvanas években született megközelítések szellemében a gazdaságpolitika, a reformok és a gazdasági válság szemszögéből tekintse át. Némiképp megtévesztőnek is tartom, de ezt nem a szerző szándékának tudom be, hogy az 1963-as amnesztiáról írottak dőltek betűvel nyomatékostyják: „A megtorlás véget ért” (350. old.). A korszakot át nem élő, avatatlan olvasó nem igazán képes érzékelni ezek után, hogy minden „enyhülés” és „puhulás” ellenére a rendszer diktatórikus jellege továbbra is érvényesült.

A továbbiakban csak néhány, de talán nem jelentéktelen apróságra hívnám fel a figyelmet. Rainer M. János kitér arra, hogy a békekonferencia elvetette azt a csehszlovák indítványt, hogy „Szlovákiából egyoldalú döntéssel telepítsék ki a magyar őslakosság százezres tömegeit”. Nem szól viszont a szlovák–magyar „lakosságcsere” címen elkövetet etnikai tisztogatásokról, holott említést tesz, zárójelben, több százezer magyarországi német kitelepítéséről (333. old.). A polgári lakosság hadifogságba és kényszermunkára hurcolása mellett (333. old.) érdemes lett volna megemlékezni a hadifoglyok, a nyugatról hazatért és – főként – a szovjet fogságba esett katonák kálváriájáról. A 190. népbíróság által halálra ítélt és kivégzett személy közül meg lehetett volna említeni néhányat. A korabeli „rendszer váltás” jellegét érzékeltetendő, legalább azokat – függetlenül világnézetüktől és tetteiktől –, akik Magyarország törvényes miniszterelnökei voltak: Imrédy Bélát és Bárdossy Lászlót. Ehhez kapcsolódik az is, amit szintűgy hiányolok: utalást arra, hogy a megelőző korszak uralkodó vagy meghatározó társadalmi csoportjai az (önkéntes vagy kényszerű) emigráció és a módszeres politikai üldözés okán megroppantak, majd – a fizikai megszűnés határán – teljes történelmi vereséget szenvedtek. Mindez nagyon is összefügg az elmúlt évek rendszerváltásával (lásd Kéri László tanulmányát), oly módon, hogy a sok évtizedes úr a tradíciókban, a polgári jobboldal emiatti szervezetlensége és hajlama az 1945 előtti múltba fordulásra, tehát viszonylagos korszerűtlensége, sok szempontból rányomta bélyegét a közelmúlt politikai konfliktusaira.

Kéri László tanulmánya folytatja Rainer M. János 1985-ig megírt politikatörténetét. A kiindulópont világos: az MSZMP 1985-ös kongresszusa. A záró korszakhatár azonban bizonytalan. Az alfejezet címe

ugyan egyértelműen, Kéri pedig három helyen (383-384. old.) utalásszerűen az 1993-as évet adja meg, a szó szoros értelmében vett „történet” mégiscsak az 1990-es parlamenti – Kéri által viszont egyszerűen csak márciusinak vagy tavaszinak nevezett – választásokig tart! Az azt követő „politikátörténet” csak nyomokban olvasható ki (MDF-SZDSZ „konfliktus”, a köztük levő „nézeteltérések, viták”; az „uralkodó” párt megosztottsága és Csurka kiválása; négy év „konfliktusai” stb.), helyét a politikai publicisztikában gyakori vázlatos eszmefuttatások foglalják el a „politikai kulturális örökség” néhány „magatartásformájáról” és az „újonnan formálódó magyar közélet” lényegesebb „kikristályosodási pontjáról”. Csak következtethetünk arra, hogy az 1989. szeptember 18-cal kezdődő – s Kéri szerint kulcsfontosságú – tizenhárom hónap záró akkordja az önkormányzati választások voltak. Kéri László a kronológiailag fontos szövegrészekben inkább csak 1990 októberéről ír (362., 383. old.). *Több fontos történés és esemény homályban marad, illetve szóba sem kerül.* Az olvasó tájékozottsága vagy emlékezete szükségeltetik ahhoz, hogy tudja, mely pártok alakultak „meg”, illetve „újja” 1988 őszén (372. old.), amit Rainer M. történelmi pártokkal is foglalkozó tanulmánya után részletezni kellett volna. De nevesíthetők lehettek volna a „Kádár János körül évtizedek óta csoportosulók” is (368. old.), akik az 1988. májusi pártértekezleten Kádárral együtt szenvedtek vereséget, hisz végül is „totális vezetőcsere” (371. old.) zajlott le a kommunista pártban. Akár egy-két mondat erejéig, de a szerzőnek bővebben kellett volna írnia, ha már szóba hozza, a Grósz-Pozsgay konfliktus lényegéről (374. old.), az 1989. szeptember 18-i egyezmény aláírásáról, a „négy igenes” népszavazás kérdéseiről (377. old.), az 1990. „tavaszi” – történelmi jelentőségű! – választások eredményeiről, a kormánykoalíció összetételéről (377. old.), valamint a köztársasági elnök megválasztásának módjáról folyt „hosszas vitáról” és a „kiszemelt személyről”, aki elfoglalta e helyet (362. old.).

Csak következtethetünk arra, hogy Grósz Károlyt 1988-ban a párt első titkárává választották (368. old.). Komolyabb hiányosságnak tartom, hogy Kéri kitér a Hazafias Népfront 1985-ös kongresszusára, ám nem szól Pozsgay Imrének a szervezetben játszott szerepéről (366. old.), de még a lakiteleki találkozón való jelenlétéről sem (369. old.), hiszen így nem érzékelhető annak jelentősége, hogy Nyers Rezső és Pozsgay 1988-ban bekerült a Politikai Bizottságba (368. old.). A továbbiakban csak felsorolni tudom, mi maradt ki Kéri László politikátörténetéből: Németh Miklós miniszterelnökké választása Grósz lemondása után; Nyers, Pozsgay, Horn Gyula és Horváth István belépése a kormányba; az MSZMP reformköreinek megalakulása és szerepük a párt szétesésében; Nyers Rezső pártelnökké választása és a négytagú pártvezetés kialakítása, Kádár János halála (!); Pozsgay és Fejtő György szerepe a kerekasztal-tárgyalásokon; a Köztársaság kikiáltása (!), az MSZMP 1989. októberi kongresszusa, illetve az MSZP megalakulása (!); Bíró Zoltán lemondása és Antall József

előtérbe kerülése az MDF-ben; az MDF-SZDSZ paktum; az önkormányzati választások, a taxisblokád stb. Jellemzőnek tartom, hogy marginálisabb politikai szereplők (Bauer Tamás, Bihari Mihály, Soros György stb.) megnevezése mellett az olvasó nem találkozhat *Aczél György, Németh Miklós, Horn Gyula, Szűrös Mátyás, Antall József és Göncz Árpád* (!) nevével, hogy tényleg csak a legfontosabbakat említsem... A szerzőt vagy a szerkesztőt menti, de semmiképp sem dicséri, hogy más szerzők más tanulmányai nagymértékben pótolják az itt felsorolt hiányosságokat: Baán László az 1990-es önkormányzati választásokat, Bihari Mihály a magyar pártok rendszerét és az 1990-es parlamenti választásokat, Schlett István a korszak kisebbségi és nemzetiségi kérdéseit is behatóan ismerteti.

Málnay Barnabás szótárából nem tűnik ki a szerkesztés alapelve. Némely szócikke végén utalások vannak az egyes szerzőkre, ezért válószerű, hogy a tanulmányok fogalomkészletéből merít. Málnay nem egy esetben megismétli a kötetben egyszer már bővebben kifejtett fogalmakat (elit, ideológia, politikai kultúra), máskor viszont éppen olyan fogalmaknak a meghatározására nem vállalkozik, amelyek a szövegekben rendszeresen felbukkannak, de lényegük nehezen fejthető meg, vagy pedig a kötet szerzői eltérő értelemben használják őket. A diktatúra, az autoritarizmus és a totalitarizmus körülírása mellett, példának okáért, segítette volna a szövegek jobb megértését a fasizmus, a náciizmus, a rasszizmus, a tekintély, a politikai mozgalom és a korporatizmus (korporáció) szerepeltetése is. Utóbbi különösen azért, mert a neokorporativizmus magyarázatakor Málnay felhívja a figyelmet a – fasizmussal és diktatúrákkal „asszociált” – korporativizmustól való eltérésre (396. old.), miközben Körösenyi a jelenre vonatkozólag úgy fogalmaz, hogy „Írországban korporatív alapon választott második kamara működik” (23. old.), Ágh Attila pedig általában korporatizmusnak nevezi a szervezett érdekcsoportok egybefonódását az erős (jóléti) állammal a jelenkori Nyugat-Európában, és a fasiszta „hivatásrendiséget” a „korporatista” rendszertől megkülönböztetett „állami rendszer” egy variánsának tekinti (113–117. old.), máshol pedig egyenesen szocialista állami korporatizmusról beszél! (119. old.)

Hasonló megfontolások alapján vélem azt, hogy a választás címszót szerencsésen egészítette volna ki a felhatalmazás, a népszavazás, a visszahívás, a rendkívüli és a kivételes állapot, valamint a konszenzus és a döntés ismertetése.

Kifogásom alátámasztására, hogy ne tűnjön a recenzius önkényének, lássuk a (politikai) döntés különböző megközelítéseit a könyvben. Málnay a hatalom lehetséges értelmezései között említi a politikailag szervezett társadalmakra vonatkozó döntések kézbentartását (393. old.), Körösenyi a demokráciát döntéshozatali rendszernek írja le, és különbséget lát az ókori és a modern demokráciák között abban, hogy az „ókori” az állampolgároknak a döntésekben való részvételén alapult. Ezzel némiképp ellentétben Ágh Attila megjegyzi (83. old.), hogy „a 20. század végén a fejlett demokráciákban ... a lakosság egésze ...

aktív részese a döntéshozatali folyamatoknak”. Ráadásul Ágh a közpolitika egyik elemének a stratégiai döntést, a sokszereplős döntéshozatal tartja (84. old.) és részletesen ismerteti a döntéshozatal általános törvényszerűségeit (102–105. old.).

Kifejezetten a könyv tartalma alapján s a lehetséges értelmezési zavarok elkerülése végett hiányolom még a hatalom és az uralom mellől a befolyás fogalmát, a nyilvánosság mellől a közvélemény, az elit mellől a tömeg, a participáció mellől a reprezentáció, a civil társadalom mellől a politikai állam (reflexív fogalmak!), a jogállam mellől a jogrend fogalmát, továbbá az állam, a parlamentarizmus, a demokratizmus, a despotizmus, az abszolutizmus, a bonapartizmus, a jakobinizmus, a bolsevizmus, a sztalinizmus, valamint a nemzet, a nacionalizmus, a kozmopolitizmus és a modernizáció fogalmait. A hatalom címszó helyett, az adott definíció miatt, szerencsésebb lett volna a politikai hatalom kifejezést használni, s ha már fontos megemlíteni a hatalom (power) és az autoritás (authority) közötti különbséget, érdemesebb lenne külön címszó alatt tárgyalni az autoritást, különös tekintettel az autoritarizmussal való etimológiai és logikai kapcsolatára, s néhány mondatot szentelni a „power” értelmében vett hatalomnak. (Zárójelben jegyzem meg, hogy az autoritás esetében az alattvalók nem egyszerűen engedelmességgel „tartoznak”, pláne, ha – mint a szerző is írja – felhatalmazásról van szó, hanem beszélhetünk még önkéntes engedelmességről és engedelmségi készségről is. Különbözik nem lenne értelme annak, hogy – idézem – „a náciák által elfoglalt országok emigráns kormányai autoritással bírtak, hatalommal azonban nem”). Málnay a lobbizás mellett ismerteti az érdekcsoport fogalmát, de a szövegben az mintha rokonértelmű lenne a nyomásgyakorló csoportokkal, holott eléggé ismert a szakirodalomban az „interest” (érdek) és a „pressure” (nyomásgyakorló) csoportok közötti különbségtétel. Az uralom címszó alatt megtalálható még a bürokrácia, a demokrácia, a technokrácia és a logokrácia. Az előbbi kettő külön címszóként is fellelhető, az utóbbi kettő nem, amit a technokrácia esetében furcsállok. Hiányzik viszont a Rainer M. János által Bihari Mihálytól idézett (360. old.) ideokrácia szó, valamint – tekintettel a demokráciára – az arisztokrácia és a timokrácia, de akár még a meritokrácia és a plutokrácia is. Szólnom kell végül néhány olyan megfogalmazásról, amely nehezen értelmezhető a laikus számára: technokrácia = a gazdaságosságra és hatékonyságra ügyelő termelői szféra; logokrácia = hosszabb távra tekintő tudományos tanácsadás; a politika legáltalánosabb jelentése „a politikai rendszer fogalmi tartalmát jelöli, azaz a társadalomirányítás elméletét és gyakorlatát”.

Némi iróniával azzal zárnám az ismertetést, hogy a tanulmánykötet a politika iránt érdeklődő ifjú olvasót nemcsak a politika világába, hanem a – megfelelő tankönyvekkel és kézikönyvekkel még mindig adós – mai magyar politológia rejtelmeibe is bevezeti.